

Albert Camus, a lázadó ember

*„Azok viszik előre a történelmet,
akik adott pillanatban
fel tudnak lázadni ellene.”*

*(Albert Camus: A lázadó ember – L’homme révolté
Fázsy Anikó fordítása)*

A nyugat-európai értelmiség a második világháború tapasztalatai nyomán a nemzetiszocialista jelenség emberi-társadalmi ellenszerét keresve erősen hajlott a baloldali eszmék felé. Sokan közülük követendő mintát véltek felfedezni a szovjet állami berendezkedésben, és szimpatizáltak saját nemzeti kommunista pártjaikkal. Különösen igaz volt ez Franciaországra és Olaszországra.

Az idilli képet a Szovjetunióról a háború utáni években elsőként a magyar forradalom tépázta meg. Nem tört össze, de megjelentek az első repedések a falon. Jóllehet Franciaországban szinte senki sem beszélt „forradalomról”, hanem felkelést, lázadást, „rebelliót” emlegetett, mégis szép számban voltak gondolkodók, akik megértették a magyarországi események jelentőségét. Például Albert Camus, aki határozottan elítélte a szovjet beavatkozást, vagy Jean-Paul Sartre¹, aki megingott addigi hitében. Simone Signoret és Yves Montand, a korszak világszerte ünnepezt sztárjai pedig szovjet vendéglátóik szemébe mondták, hogy az egykori hős szovjet csapatok átváltoztak „egy gyarmati bevetés lövéseivé”.²

Albert Camus (1913–1960) francia író, a 20. századi francia irodalom egyik nagy tehetségű képviselője volt. Algériában született, s francia földön, az országúton halt meg autószerencsétlenség következtében. Népszerűsége máig se csökkent, s még a franciáknál is legfeljebb Malraux-é vagy Saint-Exupéry-é vetekszik vele, holott kevesebbet írt bármelyiknél, s életműve a maga egészében inkább egy nagy ígéret, mintsem egy kész pálya benyomását kelti a mai olvasóban.

Camus újságíróból vált alkotóvá. Mindig volt mondanivalója olvasói számára a maga és egész kora problémáinak megvilágítására, s ha nem is talált megoldást, s ha nem is mindig a „jó” úton kereste, az olvasó biztos lehetett nyíltságában, emberszeretetében. Ná-

¹ Jean-Paul Sartre (1905–1980) francia dráma- és regényíró, filozófus, politikai aktivista

² Kecskés, 2007. 11.

lunk főképp Köpeczi Béla³ elemezte írásait több tanulmányában, talán kissé szigorúan, de nehezen cáfolható logikával.⁴

Mikor Hitler seregei megszállják Franciaország nagy részét, Camus is kiveszi részét az ellenállási mozgalomból. Ekkor barátkozik össze Jean-Paul Sartre-ral, akivel nemcsak harcostársak, hanem egy ideig úgy tűnik, eszmetársak is lesznek. Rövidesen azonban indulatos szakításra kerül sor. Igaz, Sartre is erős kritikával szemléli a Szovjetunió politikáját, mégis a kapitalizmus elleni küzdelemben szövetségesnek tekinti a kommunizmus szovjet formáját is. Ez politikai és egyben emberi szembenállást kényszerít a két íróra.⁵

Camus egyike volt azon keveseknek, akik 1956-ban a magyarok mellé álltak. Példát mutatott tisztességre, igazi szabadságszeretetre és az elnyomott Magyarországgal való szolidaritásra, pedig 1956 előtt Camus nem rokonszenvezett a magyarokkal, a magyar kultúrával. (A közép-európai irodalomból elsősorban Franz Kafka életműve érdekelte.)⁶ Soha nem járt Magyarországon, Közép-Európában is csak egyszer, Ausztriában és Csehszlovákiában. Barátai között sem voltak magyarok, vagyis semmiféle elfogultság nem vezette, amikor belevetette magát a „magyar kérdésbe”. Politikai megnyilvánulásai miatt Camus persona non grátának számított Magyarországon a megtorlások idején.⁷

Egy rövid problémaleírás

Mi az oka annak, hogy a két világháború között, továbbá az 1950-es és 1960-as években jeles szerzőket, kiváló intellektueleket látunk szélsőséges politikai pártok, eszmék, rendszerek önfeledt hívei között? Mi az oka annak, hogy függetlenségüket, individuumukat féltő írók, gondolkodók fenntartásaikat félretéve csatlakoznak (jobb- és baloldalon egyaránt) diktátorok vezérelte mozgalmakhoz? Hogyan jutottak el az avantgárd művészi forradalmából a fasizmusba, a nácizmusba, a szovjet rendszerbe való – egy darabig kritikátlan – betagozódásig?

Sértés volna tájékoztatlansággal, a politikában való tapasztalatlansággal mentegetni az értelmiségieket, gondolkodókat, miként naivitásukat emlegetni is. Elismerendő, hogy többnyire nem számításból, hanem merő alkalmazkodási kényszerből léptek be az ilyen vagy olyan pártba, és írtak, mondtak olyat, amivel párt- és ideológiai elkötelezettségüket tanúsították.

Az okok bizonyára összetettebbek és kapcsolatba hozhatók a XX. századi értékválsággal. A nácizmus hatalomra jutása Németországban megszépítette a Szovjetunió képét.⁸ A második világháború végére a Szovjetunió és Sztálin presztízse hallatlanul megnőtt.

³ Köpeczi Béla (1921–2010) művelődés- és irodalomtörténész, az MTA rendes tagja, 1982–1988 között művelődési miniszter. Alapos és tájékozott ismerője volt a 20. századi francia irodalomnak.

⁴ VII, 1972. II. 20–21.

⁵ Hegedűs, 1994. 348–350.

⁶ Fried, 2006. 77.

⁷ Szávai, 1996. 10.

⁸ Fried, 2006. 77–78.

Senki sem kételkedett benne, hogy az orosz birodalom hatalmas katonai ereje, óriási áldozatvállalása nélkül egész Európa a nemzetiszocializmus karmaiba kerülhetett volna. E tényről Nyugat-Európában némileg ambivalens elismeréssel nyugtázták.⁹

Az igazságosabb, emberibb társadalom és világ megteremtésének illúzióját táplálták a Szovjetunióból érkező, igencsak megszűrt, manipulált hírek, hogy miként lehet a káoszból rendet, pontosabban rendszert csinálni. Ezek homályosították el a fiatalok látását, vakították el a gondolkodókat.¹⁰

Más kérdés, hogy mi történt a gyakorlatban. A nyugati demokráciákban mindig is heves viták folytak a kommunizmus megítéléséről, hiszen a szabad sajtó állandóan napirenden tartotta, hogy a szocializmus építése szörnyűséges áldozatokkal jár. Neves művészek, Sztravinszkij, Chagall nyugati emigrációja azt tanúsította, hogy a Szovjetunióban nem éppen a szabadság birodalmát építik. A koncepciós perek számos baloldali értelmiségit készítettek arra, hogy szembeforduljanak a Szovjetunióval. Ennek ellenére – elsősorban Franciaországban – újra meg újra olyan idealista írók, filozófusok, művészek, tudósok álltak ki a kommunizmus ügye mellett, mint Jean-Paul Sartre, Claude Lefort, Maurice Merleau-Ponty, Anatole France, Romain Roland, Henri Barbusse, Louis Aragon, Paul Éluard vagy a Curie-házaspár.¹¹

Camus, a politikai aktivista

Camus sohasem azonosult semmiféle politikai párttal vagy ideológiával. Ellenfele volt minden totalitárius rendszernek, legyen az náci, fasiszta vagy kommunista, függetlenül attól, hogy mire alapozza legitimitását.¹²

Az 1930-as években sok fiatal értelmiségihez hasonlóan Camus is kommunista lett: 1933-ban belépett a Francia Kommunista Párt algériai tagozatába. Nem is annyira ideológiai megfontolásból, hanem a munkásokhoz való kötődése miatt.¹³ Aztán túllépett rajta. Azt, hogy kilépett a kommunista pártból (egyesek szerint kizárták), még elnézték neki, de az 1951-ben megjelent *A lázadó ember* című politikai pamfletjére már nem volt bocsánat, és a mű vízvázlatzó lett a baloldali értelmiség történetében. A Moszkva-barát francia értelmiségiek az ötvenes években meglepően befolyásosak voltak, gyakorlatilag meghatározták a közvéleményt.¹⁴ Szentül hittek saját történelmi elhivatottságukban és felelősségükben nemzetük és az egész emberiség iránt.¹⁵

A lázadó ember a totalitarizmus kritikája, élesen kommunistaellenes mű. A lázadás tényét és a marxizmus-leninizmus elméletét elemzi, egyben lerántja a leplet a sztálini dik-

⁹ Ormos, 2006.

¹⁰ Fried, 2006. 77–78.

¹¹ Mihályi, 2001.

¹² Mattéi, 2014. 533–536.

¹³ Lévi-Valensi – Kilani, 2001. 174.

¹⁴ Bárány, 1997. 186.

¹⁵ Ormos, 2006.

tatúra embertelenségéről és a francia baloldali intellektuelek képmutatásáról. Mindezt az ötvenes évek elején teszi, amikor a francia értelmiség jó része a kommunizmus híve, és nem ismeri vagy nem akar tudomást venni a GULAG-birodalom barbárságáról.¹⁶

„*Je me révolte, donc je suis*” („lázaodok, tehát vagyok”) – írja át Camus Descartes filozófus alaptételét.¹⁷ Camus értelmet akart adni az emberi cselekvésnek egy olyan korban, amikor emberek milliói haltak meg erőszakos halállal, vagy váltak földönfutókká. Az értelmetlen háborúk és az irracionális gyűlölködés korában Camus szerint az egyetlen emberhez méltó viselkedés a lázadás. A kafei félelem: „bárki megölhet” Camusnál a „bárkit megölhetnek” szorongásává nőtt.

Külön fejezetet szentelt az állam terrorizmusának, Sztálin, Hitler, Mussolini terrorjának. Több fejezetben tárgyalta a terrort, hosszasan cáfolta Marxot, a szocialista társadalmat a totalitarizmus és a koholt perek birodalmaként elemezte.¹⁸

Camus azt látja, hogy az értelmiségiek túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a történelemnek, megmagyarázzák vagy épp igazolják a terrort, a moszkvai koncepciós pereket, amelyeknek Nyugat-Európába is megérkezik hírük. A *lázaod ember* igazi témája valószínűleg nem más, mint az, hogy mivé torzulhat az emberi méltóság. A *lázaod ember* első soraiban pontosan meghatározza a lázaod magatartást: „*Ki a lázaod ember? Olyan ember, aki nemet mond. De jóllehet elutasít valamit, nem tagad... (...) A lázaodás mindig azzal az érzéssel jár, hogy valamiképp és valahol igazunk van.*”¹⁹ A *lázaod ember* nem jövendőlte meg a közép-európai változásokat, hanem a közép- európai változások tanúsították A *lázaod ember* gondolatmenetének időszerűségét.²⁰

A *lázaod ember* azonnal a francia baloldal támadásainak keresztüzébe került. A könyv 16 800 példányban jelent meg, napokon belül sok utánnyomás követte.²¹ Camus kemény kritikát kapott, heves bírálatokat kellett kiállnia, és nemcsak Franciaországban, hanem Magyarországon is. A francia baloldal Camus-t valóságos „szellemi karanténba” zárta. A karanténból az 1957-ben kapott Nobel-díj sem tudta kiemelni. Jean-Paul Sartre, aki először nem vállalta a nyílt vitát Camus-vel, egyik munkatársát kérte fel recenzió írására, aki elmarasztaló kritikát írt a könyvről, és ami a *Les Temps Modernes*²² című folyóiratban jelent meg. A személyeskedő hangvétellű cikk már a címében is sértő: „A lázaod lélek” ironikus utalás a hegei széplélekre, a cselekvésre képtelen emberre, aki etikai álláspontjának foglya.²⁴ Ez a kritika „erkölcsileg kivégezte” Camus-t, legalábbis a baloldal szemében.²⁵ Majd Sartre is ringbe szállt, nyílt levélben sértegette egykori barátját. Lejáratása érdekében odáig megy, hogy – utólag – elmarasztaló kritikát írjon azokról a könyvekről, amelyeket annak idején még csodált. Most már nem talál bennük semmi jót.

¹⁶ Szabó, 2010. 120–123.

¹⁷ Lévi-Valensi-Kilani, 2001. 173.

¹⁸ Camus, 1992.

¹⁹ Lévi-Valensi-Kilani, 2001. 171.

²⁰ Fried, 2006. 79.

²¹ Fázsy, 2011. 40–41.

²² *Les Temps Modernes* politikai, irodalmi és filozófiai folyóirat 1945–1986 között. Alapították: Jean-Paul Sartre és Simone de Beauvoir

²³ Fázsy, 2006. 866.

²⁴ Fázsy, 2011. 40–41.

²⁵ Fázsy, 2006. 866.

Sartre csapja rá Camus-re a koporsó fedelét: Camus már a múlt, „félhalottként mozog közöttünk”.²⁶

Itthon, ideológusaink egy követ fújva a francia kommunistákkal elmarasztalták Camust, mert a lázadást szembeállította a forradalom marxista felfogásával. Sartre-ral és híveivel folytatott 1952-es vitája – írják nálunk is – bebizonyította politikai és filozófiai elképzeléseinek gondolati szegénységét, következtetlenségét és túltengő érzelmi töltését. A szocializmusból és a szocialista realizmusból egyébként csak azt ismerte, amit a személyi kultusz polgári kritikusan népszerűsítettek, s ezen az alapon vitáztak.²⁷

Köpeczi Béla Camus legzavarosabb és legkártékonyabb könyvének nevezi *A lázadó ember*: „Erősen elnagyolt, történelmileg téves mű ez.”²⁸ – írja. A lázadás társadalmi mondanivalója az egyszerű és megalázott emberekkel való szolidaritás. A „lázadó” ember feladata, hogy „megtanuljon élni és meghalni, és megtanulja elutasítani, hogy Isten legyen ahhoz, hogy ember lehessen”.²⁹ Köpeczi szerint Camus a leghatározottabban szembehelyezkedett a marxizmussal és a kommunista mozgalommal, s valamiféle anarcho-szindikalizmusnál kötött ki.³⁰

Ez a kötet évtizedeken át kiadhatatlan volt Magyarországon, tiltólistára tették, mert az úgynevezett „bomlasztó irodalomhoz” tartozott. Ugyanakkor, paradox módon (vagy nagyon is érthető okokból) ezt a könyvet a pártközpont lefordította, és zárt kiadványként terjesztette 150 példányban. A *Nagyvilág* című folyóiratban végül is nagy belső viták után jelentek meg részletek a műből. A teljes mű 1992-ben jelent meg magyarul könyv formájában, s akkor is halotti csend fogadta. Csak egy-két elismerő kritika olvasható a műről. Ennek oka: Camus szerint a nemzetiszocializmus és a kommunizmus egy töről fakad. Míg a fasizmus maximálisan elítélendő, a kommunizmus felmenthető.³¹

Camus-recepció Magyarországon

Camus-höz a kommunista rendszer egyszerre komolyan és komolytalanul is viszonyult: egyrészt baloldali volt és világhírű, ezért nem utasíthatta teljesen el, ugyanakkor nem érthetett egyet azzal, amit bizonyos műveiben képviselt. Ennek a kettősségnek lehet a következménye a szelektív befogadás és kritikai recepció is.³² Camus hírnevét egyrészt az 1942-ben megjelent *Sziszüphosz mítosza* című írásának köszönhette, akárcsak másik híres művének, *A lázadó ember*nek. A moralista Camus mindkét könyvében magatartásformákat és radikális viselkedésformákat vizsgál.³³ Az 1940-es években Camus két regénye

²⁶ Fázsy, 2011. 40–41.

²⁷ Köpeczi, 1984. 373.

²⁸ Camus, 1962.

²⁹ Köpeczi, 2006. 236.

³⁰ Köpeczi, 1974. 80.

³¹ Öry, 2013.

³² Jakab, 2013.

³³ Fázsy, 1991. 143–145.

is megjelent magyarul. 1946-ban készült el és jelent meg a Révai Kiadónál az 1942-ben írt Camus-regény, a *L'étranger* fordítása. Azóta számtalan kiadást ért meg *A közöny* címmel (eredeti címe magyarul: *Az idegen*).³⁴ A címváltoztatás oka: 1945-ben a Révai Kiadó közreadta Márai Sándor *Idegen emberek* című regényét, és egy másféle címmel el akarták kerülni a két regény „összetévesztését”.³⁵ Szinte bizonyos, hogy Camus tudott a címváltoztatásról, és beleegyezését adta ehhez. (Megjegyzés: a *közöny* szó, franciául *indifférence*, többször is előfordul a könyvben.) A *La peste* (A pestis) 1947-ben jelent meg, Németh László írt róla lektori jelentést a Franklinnak,³⁶ és szövegét a *Válaszban*³⁷ is közreadta.

1948 után a politikai változások azonban nem tették lehetővé, hogy folytatódjék a magyar Camus-recepció. Ennek több oka volt: először is a francia író sorozatos felszólalásai a magyar ügyben, ami felkeltette a belügyi hatóságok érdeklődését. Másodszor: a marxista ideológia viszolygása Camus munkásságától. A harmadik ok: a magyar irodalmi élet vonzódása Camus-höz és művészetéhez. Mindenesetre Camus személye és tevékenysége ideológiai veszélyt jelentett a rendszer számára.

1957-ben, a Nobel-díj után folytatódik a Camus-recepció. A Magvető Kiadó ismét kiadta *A közönyt*. Hamarosan elkészült *A pestis* és *A bukás* (*La Chute*, 1956) magyar fordítása is, de publikálásukra csak 1962-ben kerülhetett sor.³⁸ *A bukás*ban kortársainak is ironikus, de szigorú kritikáját nyújtja az író. Általában a polgárság világról, s különösen Sartre baloldali-egzisztencialista értelmiségi köréről mond bírálatot.³⁹ Köpeczi hosszú előszót írt e műhöz, amelyben próbálja feloldani az ellentmondást az írói mű és az ideológia között.⁴⁰

1957-ben a *Nagyvilág* közölte a Szávai Nándor fordította *A némák* (*Les Muets*, 1956) című elbeszélést, és újra a könyvesboltokba került *A közöny*. 1959-ben az előbbi elbeszélés bekerült egy *Mai francia elbeszélők* című antológiába is, de ezután hosszú csend következett.⁴¹ Csak 1969-ben jelent meg az Európa Kiadónál *A száműzetés és az ország* címen az eredeti teljes novelláskötet (*L'Exil et le Royaume*, 1957).

Camus szolidaritása a magyarokkal

Az 56-os magyar forradalom igazi hatása nem is a diplomáciában, a politikában, a gazdaságban, a kultúrában lelhető fel, hanem a közvéleményben. A történetírás nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy 1956-ban a franciák többsége végig mellettünk állt.⁴² A korabeli francia sajtó szinte teljesen baloldali volt, gyakran félreértette, félremagyarázta az 56-os

³⁴ Szávai, 1996. 10.

³⁵ Fázsy, 2015. 787–792.

³⁶ Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt., az egyik legnagyobb múltú magyar könyvkiadók és nyomdák egyike volt, 1950-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó vette át kiadói tevékenységét.

³⁷ A *Válasz* a népi írók és a szociográfusok lapja volt 1934–1938 és 1946–1949 között.

³⁸ Szávai, 2014.

³⁹ Jakab, 2013.

⁴⁰ Szávai, 2014.

⁴¹ Saly, 1993

⁴² Kecskés, 2013. 52.

magyarországi eseményeket. Október 23-a antikommunista forradalomként jelent meg a francia tudatban, teljes zavart keltve a szellemi életet uraló baloldali értelmiségben.

A magyar felkelésről Párizsban adott kép természetesen leegyszerűsített volt: a hős lázadása a zsarnok ellen, a kicsiny az óriás ellen, az igazság a hazugság ellen, a szabadság a kommunizmus ellen.⁴³ A magyarországi események olyan gyorsasággal követték egymást, s olyan hamar jutottak el a kirobbanástól a leverésig, hogy napokig tartott, amíg a diplomaták egyáltalán tisztába jöttek azzal, hogy valójában mi is folyik ebben az országban. Mivel maga a miniszterelnök, Nagy Imre is kommunista volt, pusztán kommunista trükkre, kirakatátrendezésre gyanakodtak. A november 4-ei szovjet beavatkozás tette egyértelművé, hogy sokkal többről van szó, mint a kirakat átrendezéséről.⁴⁴

Camus elsőként reagált a szovjet csapatok november 4-ei bevonulására. Kelet-Berlin, Poznan, Budapest után egy gigantikus mítosz omlott össze benne. A világ szeme láttára került nyilvánosságra egy bizonyos, hosszú ideig elrejtett igazság.⁴⁵ A szovjet katonai agresszió minden képzeletet felülmúló embertelen brutalitása egy csapásra eloszlott minden a kommunizmus „emberarcúságához” fűződő keleti és nyugati illúziót.⁴⁶

Camus tehetetlenséget érez, szégyent, mert nem tud tenni semmit a mézszárlás megszüntetéséért, csak aláírásra tudja felszólítani az európai írókat.⁴⁷ A *Franc-Tireur*⁴⁸ 1956. november 12-én közölte azoknak a nevét, akik csatlakoztak Camus felhívásához: René Char, Pierre Emmanuel, Jules Roy, Manes, Sperber, Guido Piovene, Ignazio Silone. Ám Robert Merle⁴⁹ Camus szemére veti, hogy „emberirtást” emleget, ugyanakkor csodálkozását fejezi ki, amiért nem a szuezi agressziót ítéli el.⁵⁰

1957. március 15-én Párizsban, a Wagram Teremben magyarok és franciák összejövetelt tartanak, hogy megünnepeljék az 1848-as márciusi forradalmat, s egyúttal elítélik az 1956 utáni elnyomást. Camus az összejövetelen hosszasan beszél. A *Le Franc-Tireur* című lap közli a teljes beszédet (március 18-án), és egyik mondatát emeli ki címként: *Kadar a eu son jour de peur* (Kádár rettegésének napja). Camus szerint március 15-e minden magyar számára az igazság és a legyőzhetetlen szabadság ünnepét jelentette, Kádár számára a félelem napját.⁵¹ Camus hitet tesz amellett, hogy jóllehet a nyugati világnak számtalan fogyatéka van, mégis egyedüli letéteményese a fejlődés és egyenjogúvá válás lehetőségének.⁵²

1957. október 23-án, Párizsban elhangzott legendás beszéde „A magyarok vére” (*Le sang des Hongrois*) címmel a magyar nép szabadságvágyát egyetemes emberi szintre emelte. Ezen írása világszerte ismeretes, több nyelvre lefordították.⁵³ Camus a magyar forradalommal, a szabadság eszméjével való szolidaritásra hív fel. Így kezdi: „Je ne suis

⁴³ Szávai, 1996. 10.

⁴⁴ Ormos, 2006.

⁴⁵ Fried, 2006. 11., 79.

⁴⁶ Pásztori, 2009. 103–125.

⁴⁷ Fázsy, 2006. 867–878.

⁴⁸ *Le Franc-Tireur*, párizsi napilap, 1941–1944 között a francia ellenállás egykori folyóirata.

⁴⁹ Robert Merle (1908–2004) francia író, 1979-ig a Francia Kommunista Párt tagja.

⁵⁰ Fázsy, 2006. 867–878.

⁵¹ Lévi-Valensi-Kilani, 177.

⁵² Fázsy, 2006. 867–878.

⁵³ Glori, 1986. 5–13.

pas de ce que qui souhaitent que le peuple Hongrois penne à nouveaux les armes...” (Nem tartozom azok közé, akik azt kívánják, hogy a magyar nép újra fegyvert fogjon...) ⁵⁴ Az írás önmagáért beszél. A magyar 56-ot – politikai hovatarozástól függetlenül – jóérzésű ember elkeseredés, felháborodás és együttérzés nélkül nem élte meg, nem élhette meg. ⁵⁵

Összegzés

Az író szinte példátlanul fiatalon, 44 évesen nyerte el a Nobel-díjat (1957). Sokat és sokan írtak arról, hogy vajon minek köszönhette ezt a gyors sikert. Nyilvánvalóan elsősorban annak, hogy kivételes tehetséggel tolmácsolta az ifjúság kétségbeesett élni akarását. ⁵⁶ A Nobel-díj csak olaj volt a tűzre, még inkább felszította ellenségeinek, politikai ellenfeleinek gyűlöletét. Egy alattomos kampány indult ellene a sajtóban. ⁵⁷ Két évvel a Nobel-díj után az irigyek már nem támadják, kegyetlenebb taktikát választanak: elhallgatják. A bukást ⁵⁸ olyan csend veszi körül, mintha valóban megbukott volna. ⁵⁹ Ez a sokrétű regény vitathatatlanul önéletrajzi elemeket is tartalmaz, az elején azt hisszük, Camus néz szembe önmagával. ⁶⁰

Hiába tagadta a „történelmet”, hiába harcolt a történelem egyedül való uralma vagy akár túlzott hangsúlyozása ellen, ő is a történelemben élt, ő sem maradt érzéketlen korának legkülönbözőbb és nem csupán irodalmi hatásai iránt, ha másképp nem, hát a lázadás, a tiltakozás formájában. ⁶¹ Camus a tiltakozás, a „lázkodó ember” útját járta. ⁶² Hétköznapiságában, történelmenkívüliségében és történelmenkívüliségében is lázadó emberként létezik. ⁶³ Minden lázadásban ott van az életigenlés és a világ elfogadása, mert a világ a maga „megértő közönyével” végül „mégis felülkerekedik a történelmen”. ⁶⁴ Nincs olyan eszme, amely többet érne, mint az emberi élet. ⁶⁵

⁵⁴ Gloria, 1986. 5.

⁵⁵ Pásztori, 2009. 103–125.

⁵⁶ Bajomi, 1970. 277.

⁵⁷ Winock, 1991. 126–128.

⁵⁸ A bukás (La chute) Camus egyik utolsó regénye, 1956-ban jelent meg Franciaországban

⁵⁹ Illés, 1966. 696.

⁶⁰ Fázsy, 2011. 40–41.

⁶¹ Gyergyai, 1963. 303.

⁶² Fried, 2006. 83.

⁶³ Füzi, 2007. 15.

⁶⁴ Mattéi, 2014. 540.

⁶⁵ Fázsy, 2011. 40–41.

Felhasznált szakirodalom

- Bajomi Lázár Endre: Camus-revízió. Nagyvilág. 1970/6.
- Bárány László: Korkép és transzcendencia. Kosztolányi és Camus mono-dialógusa. In: Irodalomtörténet (28) 1-2.
- Bárány László: Kosztolányi, Camus és a déli gondolkodás, Kortárs, 2010/7. (<http://www.kortaronline.hu/regiweb/1007/barany.htm> – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Camus, Albert: A pestis – A bukás, Magvető, Budapest, 1962.
- Camus, Albert: A lázadó ember. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1992, Ford: Fázsy Anikó.
- Fázsy Anikó: Korunk hőse – Az abszurd ember. Nagyvilág. 1991. (1)
- Fázsy Anikó: 1956: az írástudók árulása. Nagyvilág (51.) 2006.
- Fázsy Anikó: Egyedül: Albert Camus, akinek igazságot szolgáltatott az idő. Magyar Nemzet (74) 2011.
- Fázsy Anikó: Okkal, ok nélkül: Az idegen újrafordításáról. Nagyvilág. (60). 2015.
- Fried István: A lázadó ember és Közép-Európa szabadságvágya. Tiszatáj (60.) 2006. (<http://tiszatajonline.hu/?p=44707> - utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Füzi László: Táj- tájkép nélkül. Camus gondolkodásáról. Híd, 2007. (70)
- 1956 - Gloria Victis, 1956-86, A Nemzetőr kiadása, Bécs, 1986.
- Gyergyai Albert: Kortársak. Esszék. Budapest, 1963.
- Hegedűs Géza: Világirodalmi arcképcsarnok, Trezor Kiadó, Budapest, 1994. (<http://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag197.htm> – utolsó megnyitás: 2016. április 24.)
- Illés Endre: Az ismeretlen és ismerős Camus. Nagyvilág. 1966.
- Köpeczi Béla: Az „új baloldal” ideológiája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1974.
- Köpeczi Béla: Az egzisztencializmus. Gondolat Kiadó, Budapest. 1965.
- Köpeczi Béla: Francia művelődés- és irodalomtörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2006.
- Cséve Anna (szerk.) A forradalom után. Vereség vagy győzelem? Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001.
- Mattéi, Jean-Francois: Albert Camus: az erőszak elleni lázadástól a szeretet apológiájáig. Ford: Ádám Péter. Nagyvilág (59.) 2014.
- Mihályi Gábor: Két totalitárius diktatúra között. A magyar progresszió tragikus színjátékai, Európai Kulturális Füzetek 2001. 25. (http://www.c3.hu/~eufuzetek/index_25.php?nagyr=25/25_A01_.html – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Ormos Mária: Az 1950-es évek Keleten és Nyugaton. Korunk. 2006. február (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=2&cikk=8100> – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Őry Marianna: Interjú Fázsy Anikó műfordítóval, Camus-kutatóval. Magyar Hírlap, 2013. november 6.
- Pásztori-Kupán István: Hallgatni: arany-e vagy cinkosság? Karl Barthnak az 1956-os magyar szabadságharc kapcsán tanúsított „hallgatása” Reinhold Niebuhr értelmezésében. Református Szemle (102) 2009. http://konyvtar.proteo.hu/sites/konyvtar.proteo.hu/files/documents/2009/RSZ102_103-125.pdf – utolsó megnyitás: 2016. május 7.)
- Saly Noémi: Bibliográfia a magyar vonatkozású Camus-irodalomról, 757–770. In: Existencia, 1993.3-4. Vol. 1-4. Fasc. (<http://www.existentia.hu/hu/assets/VOLIII-IV/camus-bibl.pdf> – utolsó megnyitás: 2016. május 24.)
- Szabó Ferenc: Ötven éve halt meg Albert Camus. Távlatok, 2010. húsvét, 120–123. (http://www.tavlatok.hu/87/tavlatok87.htm#87kultura_ – utolsó letöltés: 2016. május 3.)
- Szávai János: Albert Camus és Magyarország. Magyar Szemle, 1996. 10. (http://www.magyarszemle.hu/cikk/albert_camus_es_magyarorszag – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Szávai János: Gyergyai Albert Camus-esszején innen és túl. A francia író kanonizálása a magyar irodalomban. Magyar Szemle, 2014. 11-12. sz. (http://www.magyarszemle.hu/cikk/20141217_gyergyai_albert_camus-esszejen_innen_es_tul_-_a_francia_iro_kanonizalasa_a_magyar_irodalomban – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Világirodalmi lexikon, szerk. Szerdahelyi István, Király István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Michel Winock: Az autószerencsétlenség. Albert Camus végzetes balesete 1960-ban. Ford. Vidor Éva. Nagyvilág (36.) 1991.